

BÜYÜK TÜRK MATEMATİKÇİSİ: HÜSEYİN TEVFİK PAŞA (1832-1901)

Fikri Akdeniz

Çukurova Üniversitesi, Matematik Bölümü,
01330-ADANA

19. yüzyılda Osmanlılarda batılılaşma sürecinde görülen bilimsel çalışmalar, Avrupa'da yazılan kitaplardan çeviriler yapmaktan ileri gidememiştir. Böyle bir ortamda Hüseyin Tevfik Paşa matematiğin en yeni alanlarından kuaterniyonlar cebiri üzerinde araştırmalar yaparak "Linear Algebra" adlı İngilizce bir araştırma kitabı yazmıştır. Kitabın ilk baskısı 1882 'de (69 sayfa) ikinci baskısı 1892 'de genişletilmiş ve düzeltilmiş olarak (188 sayfa) İstanbul 'da basılmıştır. Bu nedenle H. T. Paşa bütün Osmanlı tarihinde temel bilimler alanında orijinal çalışma yapan ve yayınlayan ilk bilim insanımızdır. Vidinli H. T. Paşa olarak bilinen Paşa'nın bilimsel kimliğini tanıtmayı amaçladığımız bu yazımızda önce konuyu incelemeye neden olan gelişmeleri sunmak istiyorum.

1993 yılı Aralık ayında Çukurova Üniversitesinde konferanslar vermek üzere konduğumuz olan McGill Üniversitesi (Kanada) öğretim üyesi Prof. Dr. George P. H. Styan ile Üniversitemiz kütüphanesini gezerken Prof. Dr. Kazım Çeçen tarafından yayına hazırlanmış İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi yayını olan "Hüseyin Tevfik Paşa ve Linear Algebra" adlı 1988 baskılı kitap dikkatimizi çekti. Kitabın bir fotokopisini McGill Üniversitesi kütüphanesine koyulmak üzere Profesör Styan yanında götürmüştü. 1995 yılı Temmuz ayında McGill Üniversitesinde düzenlenen "İstatistik İçin Matris Metodları" konulu uluslararası bir bilimsel toplantıya davetli olarak katılmıştım. Toplantının bir oturumunda Prof. Styan H. T. Paşa tarafından İngilizce yazılmış ve 1882 yılında İstanbul'da basılmış "Linear Algebra" adlı kitabın dünya'da basılmış ilk eser olabileceğine ilişkin bir duyuru da bulunmuştu. Toplantı salonunda konunun uzmanları niteliğindeki 70 bilim insanı içinden aykırı bir görüş çıkmadı. Prof. Styan bu konuda daha geniş bilgiye sahip olabilmek için Uluslararası Lineer Cebir Derneğinin yılda dört kez yayınlanan ve editörü olduğu IMAGE adlı bültenin 1995 yazındaki

15. sayısında Paşanın fotoğrafını (İstanbul Üniversitesi Kütüphane Müdürlüğünden temin ettiğim) basarak aynı türde bir soru sormuştu. (Ek 1, IMAGE, sayı: 15 , sayfa: 24 (1995))

Profesör Styan 'a ulaştırılan bilgiler bu kitabın H. T. Paşa tarafından Harvard Koleji kütüphane müdürü Justin Winsor 'a 5 Şubat 1885 tarihli mektupla birlikte gönderildiğini ve ciltlenmiş bir kopyasının Harvard Üniversitesi Kütüphanesinde bulunduğunu göstermektedir (IMAGE, sayı: 16, sayfa: 29 (1996)). H. T. Paşa mektubunda kitabımı Harvard Koleji Matematik Bölümü öğretim üyesi Profesör J. M. Peirce 'in arzusu üzerine hediye ettiğini belirtmiştir.

Ayrıca Benjamin Peirce (1809-1880) tarafından yazılan "Linear Associative Algebra" adlı bir kitabın 1870 yılında Washington City 'de basıldığını, bu kitabın "American Journal of Mathematics" adlı derginin 4. sayısında 97-229 sayfaları arasında 1881 'deki yayın esas alınarak 1882 'de yeniden basıldığı görülmektedir.

Görüldüğü gibi H. T. Paşa Osmanlı devletinin olumsuzluklarla dolu bir döneminde 1882 'de basılan "Linear Algebra" kitabıyla dünyada ilkler arasında yer alan önder araştırmacı olma ünvanına sahiptir.

16-17 Ağustos 1997 tarihlerinde İstanbul'da düzenlediğimiz 6. Uluslararası "İstatistik İçin Matris Metodları" bilimsel toplantısına 16 ayrı ülkeden katılan 50 bilim insanı içinde yer alan Prof. Styan (McGill Üniv., Kanada), Prof. Puntanen (Tampere Üniv., Finlandiya), Prof. Werner (Bonn Üniv., Almanya) ve ben istek üzerine 19 Ağustos 1997 günü H. T. Paşanın Eyüp'teki mezarını ziyaret ettik. (Ek 2, IMAGE, sayı: 19, sayfa: 15 (1997)). Osmanlı dönemi matematikçilerinden Salih Zeki Bey 'in anlarına dayanarak bilgi sahibi olduğumuz H. T. Paşa ülkemizde bilim tarihi içinde önemli bir konumda ve unutulmayanlar arasında yer alması gereken bir matematikçidir. Dileğim H. T. Paşanın Eyüp mezarlığında Ferhad Paşa türbesinden Feridun Bey türbesine giden Beybaba sokağının sağ yanında yola çok yakın bir yerdeki mezar taşının yanına yaşam öyküsünün yazıldığı ayırdedici bir yazının asılmasıyla sonraki kuşaklara arzulan bilgilerin aktarılmasıdır.

KAYNAKÇA

- [1] Çeçen, K (1988). Hüseyin Tevfik Paşa ve "Linear Algebra" İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi Yayın No.5, İstanbul.
- [2] Saraç, C. (1992) "Salih Zeki Bey 'e göre Vidinli Tevfik Paşa" Bilim Tarihi, Sayı: 9, 3-10.

